

РОЛЬ ПОЛІТИЧНИХ КЛУБІВ ПІД ЧАС ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ КІНЦЯ XVIII СТ.

Прихідько Андрій,
здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: andriiprikhidko@gmail.com

Науковий керівник: **Валіон Оксана,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Клуби, які виникли у Франції під час Великої французької революції, стали ключовою силою у зміні державного устрою. В Парижі та провінціях вони слугували платформою для організації політичної діяльності у період активних конституційних реформ. Клуби виконували різноманітні функції: лобіювали інтереси та подавали петиції до владних структур, інформували та навчали суспільство, а також збирали і спрямовували ресурси для підтримки нужденних і армії, що вступила у війну в квітні 1792 р. У своїй діяльності вони частково нагадували сучасні політичні партії, а в інших аспектах – аналітичні центри, благодійні організації та громадські ініціативи.

Дослідження цієї проблематики актуальне в умовах сьогодення, оскільки дає змогу усвідомити витoki політичних процесів у Франції та особливості й ціннісні елементи політичної культури народу.

З огляду на це, на нашу увагу заслуговує аналіз політичних клубів у Франції наприкінці XVIII ст., висвітлення причин відходу об'єднань від початкових ідеалів відкритих громадянських обговорень і занурення в гостру внутрішню боротьбу, а також з'ясування чинників, які спричинили їх поляризацію та втрату довіри в очах суспільства. Серед них: вплив ідеології, конкретні історичні обставини та слабкість державної влади. Держава часто не могла або не хотіла ефективно діяти у важливих сферах – таких як оподаткування, свобода слова або контроль за ринком зерна. Відтак, утворився вакуум влади, який намагалися заповнити клуби. Проте, не маючи офіційної легітимності, вони дедалі більше сприймалися як загроза та були звинувачені в узурпації повноважень держави.

Хоча діяльність революційних політичних клубів у Франції знайшла відображення здебільшого у працях зарубіжних, зокрема, французьких істориків, проте їх реальний вплив на політичні процеси залишається предметом дискусій. Початковий ідеал клубів, що полягав у створенні

простору для громадянських дискусій і пошуку консенсусу, до 1792 р. трансформувався у практику розколів, доносів і політичних чисток.

Песимістичний погляд на цей драматичний зсув, що бере свій початок у роботах Алексіса де Токвіля та Огюстена Кошена у XIX – на початку XX ст., а пізніше розвинений Франсуа Фюре та Кітом Бейкером наприкінці XX ст., пояснює це явище токсичною культурою клубів. На думку цих дослідників, така культура виникла через ідеологічну прив'язаність клубів до концепцій колективного суверенітету та політичної чесноти [1; 2; 3].

Оптимістичніша інтерпретація, що бере початок у працях Альфонса Олара наприкінці XIX ст. і продовжується в роботах Майкла Кеннеді та Раймонда Монье наприкінці XX ст., приписує клубам значну частину здобутків Революції. Згідно з цією точкою зору, клуби стали своєрідною школою демократії, навчаючи громадян співпраці для визначення та досягнення спільних цілей у нових умовах постабсолютистської епохи. Фракційність, яку іноді проявляли клуби, розглядається радше як наслідок поляризуючих подій, а не їх внутрішньої природи [4; 9]. Бачимо, що історіографічні підходи до висвітлення проблеми розділилися: одні дослідники вбачають у клубах джерело радикалізму, інші – розглядають їх як прояв демократії.

Хоча ідеологічні чинники та історичні обставини безсумнівно сприяли радикалізації політики під час Французької революції, існували й інші важливі аспекти, які варто враховувати. По-перше, спілкування в клубах поступово втрачало свою «цивілізованість» і «товариськість» через стрімкий розвиток друкованих видань і публічне загострення внутрішніх конфліктів. По-друге, інституційна слабкість держави в період між 1789 і 1793 рр. створила вакуум влади, який клуби намагалися заповнити, незважаючи на відсутність конституційної легітимності для таких дій. Ці два процеси сприяли виникненню токсичної політики. З одного боку, клуби виносили свої внутрішні суперечності на публічну арену, що посилювало суспільну поляризацію. З іншого боку, вони претендували на владні функції, які формально їм не належали. Хоча принцип народного суверенітету міг би частково виправдати такі дії, слабкість держави, яка не могла ефективно виконувати навіть базові функції управління, змусила клуби взяти на себе цю відповідальність [5].

У перші роки Революції бракувало державного контролю, тому клуби нерідко брали на себе завдання, які держава не могла або не бажала виконувати. Вони відігравали ключову роль у примусі місцевої влади продавати на аукціонах церковне майно, конфісковане Національними зборами в листопаді 1789 р. Згодом клуби активно залучалися до конфіскації та продажу майна емігрантів, за що в антиреволюційних колах їх часто називали «розбійниками».

Під час радикальної фази Революції (1792–1794 р.) яacobінські клуби сприяли або навіть примушували громадян сплачувати податки, внески й примусові позики, необхідні для підтримки бідних і фінансування війни. Коли Конвент направив «представників з місією» до провінцій для збору ресурсів та відновлення порядку, ці чиновники часто залучали клуби до виконання адміністративних завдань, таких як військовий набір, реквізиції, збір податків і поліцейський нагляд. Ця співпраця спричинила розмиття меж між державною владою та громадянським суспільством, посилюючи взаємозалежність між офіційними структурами та революційними ініціативами.

У 1780-х р. кількість клубів значно зросла, багато з них набули політичного спрямування та стали платформою для майбутніх революційних діячів [6]. Наприклад, Жан-Сильвен Бейлі, який улітку 1789 р. став мером Парижа, допоміг заснувати Клуб мистецтв у 1784 р. Жак-П'єр Бріссо, провідний яacobінець до 1792 р., був одним із засновників Товариства друзів чорношкірих у лютому 1788 року [7]. Цей клуб зіткнувся з опором групи із 120 власників плантацій, які того ж року утворили расистське, прорабовласницьке Товариство кореспондентів французьких колоній, або Клуб Массіак. Обидві організації активно лобювали у Національній асамблеї протилежні позиції: перші виступали за надання політичних прав вільному кольоровому населенню у французьких колоніях Карибського басейну, тоді як другі відстоювали збереження колоніальної ієрархії та рабовласницького ладу [8, с. 29–50].

Хоча Декларація прав людини і громадянина 1789 р. проголошувала свободу слова, вона нічого не передбачала щодо свободи об'єднань. Парадоксально, але революційна політика спочатку була досить обмежувальною щодо таких клубів. Для проведення зборів клуби потребували дозволу місцевої влади, а їх діяльність обмежувалася складанням звернень і петицій. Крім того, делегації клубів, що зверталися до органів влади, не могли перевищувати десять осіб.

Паризький клуб яacobінців меншою мірою підпорядковувався загальним регламентним нормам, оскільки був заснований безпосередньо депутатами Національної асамблеї. Його утворення відбулося невдовзі після «жіночого хлібного маршу» на Версаль 5–6 жовтня 1789 р., внаслідок якого королівська родина була змушена залишити резиденцію та переїхати до Парижа. За монархом також перемістилася і Національна асамблея. Первісна назва об'єднання – «Товариство Революції», була змінена у січні 1790 р. на «Товариство прихильників Конституції». Клуб отримав широке визнання під назвою «Клуб яacobінців» завдяки місцю своїх засідань – колишньому монастирю яacobінців, розташованому поблизу зали засідань Національної асамблеї. На початковому етапі до складу клубу входили переважно депутати з лівого крила парламенту (саме в цей час формуються політичні поняття «лівий» і «правий», що

відповідали розташуванню груп у залі засідань). У позаробочий час члени клубу збиралися з метою підготовки політичної стратегії до майбутніх сесій. До літа 1791 р. клуб залишався досить закритим утворенням, що об'єднував лише депутатів та окремих впливових осіб. Однак після невдалої спроби короля втекти з країни, що спричинила посилення протистояння між прихильниками республіки та конституційної монархії, частина поміркованих якобінців вийшла з організації та заснувала Клуб Фейєна. Ті ж, хто залишився, поступово схилялися до радикальніших демократичних позицій і відкрили клуб для широких груп населення, включаючи представників нижчих соціальних верств.

Паризький клуб якобінців швидко налагодив зв'язки з клубами у провінціях. Ці клуби часто виростали з об'єднань періоду старого режиму, таких як філантропічні товариства, читацькі салони, масонські ложі та товариства гармонії месмеристів. Завдяки активному листуванню Паризький клуб інформував своїх провінційних колег про дебати та події, що відбувалися у Парижі, а провінційні клуби інформували Паризький клуб про місцеву політику. Після ухвалення Національними зборами декрету про розширення права на об'єднання в листопаді 1790 р. кількість провінційних відділень Паризького клубу за три місяці збільшилася з 213 до 427. Зросла також кількість міст, що мали такі клуби: у січні 1790 р. їх було двадцять, а в липні 1791 р. – дев'яносто двадцять один [9, с. 362]. У багатьох містах було понад один клуб, між ними виникли розбіжності, часто за класовою ознакою. У Німі, наприклад, один клуб стягував величезний членський внесок у розмірі – двадцять чотири ліври, тоді як інший – лише шість ліврів [10, с. 586]. Якобінці, можливо, і говорили мовою «рівності», але вони не відмовлялися від класового підходу до політичної організації у перші роки Революції.

Класовий чинник не був єдиною передумовою для виникнення окремих політичних клубів у період Французької революції. Важливу роль у цьому процесі відігравав також гендерний аспект. Жіночі політичні клуби почали формуватися вже на ранніх етапах революційного руху, часто як доповнення до чоловічих, зокрема якобінських об'єднань. Первісно їх діяльність мала менш політизований характер і обмежувалася переважно читанням періодики, а також організацією революційних свят. Однак у випадку радикалізації цих організацій – як, наприклад, із Революційним товариством громадян-республіканок у 1793 р. – вони ставали об'єктом репресивних заходів з боку влади. 30 жовтня 1793 р. Національний конвент офіційно заборонив діяльність усіх жіночих клубів. Формальним обґрунтуванням цієї заборони стали аргументи, вкорінені у сексистських уявленнях про роль жінки в суспільстві, проте реальним каталізатором цього рішення слугували спалахи насильства, що виникали між конкуруючими жіночими угрупованнями [11]. Заборона жіночих клубів

відбувалася в контексті ширших заходів Національного конвенту, спрямованих на обмеження діяльності політичних клубів, які дедалі більше піддавалися внутрішній фракціоналізації.

Навесні 1792 р. серед якобінців загострилися внутрішні суперечки, зокрема, через питання про оголошення війни Австрії, яку вважали головною загрозою для Революції. Прихильники війни, очолювані Жаком-П'єром Бріссо, стикалися з опором з боку менш чисельної, але впливової антивоєнної групи на чолі з Максиміліаном Робесп'єром. Упродовж кількох місяців напруга між цими фракціями зростала, особливо у зв'язку із суперечками щодо політики забезпечення населення зерном. Зрештою восени 1792 р. прихильників Бріссо (пізніше відомих як жирондисти) виключили з Паризького якобінського клубу. Це посилило розкол між місцевими клубами в інших містах, які були змушені обрати сторону. Така ситуація стала одним із чинників, що призвели до Федералістських повстань улітку 1793 р. Під час цих виступів війська Республіки, контрольовані якобінцями, придушили низку міст, де владу захопили прихильники жирондистів.

Серйозні розбіжності як у політичних клубах, так і в суспільстві загалом, викликало питання прожиткового мінімуму та доступності продовольства. На початку революції якобінці підтримували рішення Національної асамблеї щодо лібералізації торгівлі зерном. Натомість інші політичні сили, зокрема Монархічний клуб, наполягали на тому, що держава має моральний обов'язок забезпечувати населення продовольством через державне регулювання, надання субсидій і встановлення максимуму цін [12, с. 299–324]. Згодом це питання розкололо і якобінців [13, с. 158–174]. Фракція жирондистів під проводом Жака-П'єра Бріссо залишалася відданою ідеї вільного ринку. Натомість радикальні діячі, такі як Максиміліан Робесп'єр та Жан-Поль Марат, висловлювали позицію народного руху санкюлотів і вимагали активного втручання держави. У вересні 1793 р., після політичного усунення жирондистів, якобінці в Конвенті ухвалили Закон про максимум цін, який обмежував вартість основних продуктів харчування. Проте після поразки руху санкюлотів у 1794 році та закриття політичних клубів у серпні 1795 р., влада, до якої входили й колишні якобінці, повернулася до політики вільної торгівлі зерном.

Висновки. Отже, політичні клуби під час Французької революції кінця XVIII ст. стали важливими рушіями радикалізації. Замість простору для обговорень і співпраці вони поступово перетворилися на місця доносів, конфліктів і виключень. Це сталося не випадково, адже Революція глибоко розділила суспільство. Соціальні, економічні та політичні суперечності створили високу напругу, яка особливо проявлялася саме в клубах. Частково розкол посилювався через ідеї того часу: принцип народного суверенітету ускладнював побудову сталої влади, а ідеал

«громадянина, наділеного чеснотами», якого вимагали якобінці, підвищував моральні вимоги до всіх. Через це навіть мирна критика могла сприйматися як зрада. До того ж держава була слабкою: вона не могла чітко визначити межі нових свобод і забезпечити виконання обов'язків. Утворився вакуум влади, який клуби намагалися заповнити, але без законних повноважень їх активність здавалася самовільною та небезпечною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Tocqueville A. D. The old régime and the french revolution. Garden City, N.Y: Doubleday, 1955. 300 p.
2. Cochin A. Los sociétés de pensée et la démocratie: études d'histoire révolutionnaire. Paris: Plon-Nourrit, 1921. 300 p.
3. Furet F. The french revolution revisited. *Government and opposition*. 1981. Vol. 16. No. 2. P. 200–218. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.1981.tb00308.x> (дата звернення: 03.01.2025).
4. Aulard. Histoire politique de la Révolution française. Nouveau Monde, 2013. URL: <https://doi.org/10.14375/np.9782365838238> (дата звернення 03.01.2025).
5. Martin J.-C. Révolution française et «violence totale». *Inflexions*. 2016. № 31. No. 1. P. 73. URL: <https://doi.org/10.3917/infle.031.0073> (дата звернення: 04.01.2025).
6. Graham J. T., Jacob M. C. Living the enlightenment: freemasonry and politics in eighteenth-century europe. *The american historical review*. 1993. Vol. 98, no. 3. P. 858. URL: <https://doi.org/10.2307/2167594> (дата звернення 04.01.2025).
7. Noirs S. d. a. d. Adresse de la Société des amis des noirs à l'Assemblée nationale, à toutes les villes de commerce, à toutes les manufactures, aux colonies, à toutes les sociétés des amis de la constitution: Adresse dans laquelle on approfondit les relations politiques et commercial entre la métropole et les colonies, &c. À Paris : De l'Imprimerie du Patriote françois..., 1791. 128 p.
8. Debien G. Gens de couleur libres et colons de Saint-Domingue devant la Constituante (2e partie). *Revue d'histoire de l'Amérique française*. 1950. Vol. 4, no. 3. P. 398. URL: <https://doi.org/10.7202/801655ar> (дата звернення: 04.01.2025).
9. Kennedy M. L. The Jacobin clubs in the French Revolution. Princeton, N. J: Princeton University Press, 1988. 440 p.
10. Dictionnaire critique de la Révolution française / F. Gresle et al. *Revue Française de Sociologie*. 1989. Vol. 30, no. 3/4. P. 644. URL: <https://doi.org/10.2307/3321606> (дата звернення 05.01.2025).
11. Dewald J. Katie Jarvis. Politics in the Marketplace: Work, Gender, and Citizenship in Revolutionary France. *The American Historical Review*. 2020. Vol. 125. No. 5. P. 1780–1783. URL: <https://doi.org/10.1093/ahr/rhaa562> (дата звернення 05.01.2025).
12. Challamel A. Les Clubs contre-révolutionnaires, cercles, comités, sociétés, salons, réunions, cafés, restaurants et librairies. Paris: Éditions du Cerf, 1895. 633 p.
13. Albert M. La vie chère et le mouvement social sous la terreur. Paris: Payot, 1927. 620 p.